

УДК 947.6.01

І. М. Рыжанкоў, кандыдат гістарычных навук, дацэнт (БДТУ)**СТАНОВІШЧА БЕЛАРУСКАГА СЯЛЯНСТВА НАПЯРЭДАДНІ
ЛЮТАЎСКАЙ РЭВАЛЮЦЫІ**

У публікацыі асвятляецца праблема становішча сялянства неакупіраванай Беларусі напярэдадні Лютаўскай рэвалюцыі. Адзначаецца, што сялянства Беларусі, як і ва ўсёй імперыі, несла ўвесь цяжар вайны і не выказвала вострага незадавальнення сваім становішчам. Ва ўмовах вайны кан'юнктура мясцовага рынку складвалася такім чынам, што ў вяскоўцаў была магчымасць зарабіць на продажы сельгаспрадукцыі, таксама можна было наймацца ў памешчыцкія гаспадаркі.

У апошнія месяцы самадзяржаўя з боку сялян не было зафіксавана ніводнага правапарушэння палітычнага характару, а рэдкія выпадкі аграрнага руху набылі ўстойлівую тэндэнцыю да памяншэння. У сувязі з гэтым паказваецца, што ў ліку прычын, якія абумовілі звяржэнне самадзяржаўя, назваць можна многія, але толькі не рэвалюцыйную або якую іншую актыўнасць сялянства.

In article the problem of position of peasantry unoccupied Belarus on the eve of February revolution is shined. It is noticed that peasantry of Belarus, as well as in all empire bore all weight of war and didn't state sharp dissatisfaction the position. In the conditions of war a conjuncture of the local market developed in such a manner that they had a possibility to earn agricultural products sale, and also being employed in landowner economy.

Last months autocracies from peasants it has not been fixed any offense of political character, and rare occurrences of agrarian movement have got a steady tendency to reduction. There upon, it is underlined that among the reasons which have caused autocracy overthrow it is necessary to name many, but only not revolutionary either what or other activity of peasantry.

Уводзіны. У масе навуковай літаратуры доля твораў савецкага перыяду аб удзеле ўсяго сялянства ў падзеях 1917 г. была невялікай, можна меркаваць, па прычыне яго слабай рэвалюцыйнасці. Гэты крытэрыі пазбаўляў перспектывы навуковага даследавання іншай, непалітычнай сферы жыцця большай часткі насельніцтва краіны. У нашы дні, калі надзвычай актуалізавалася патрэба ў кансалідацыі грамадскіх сіл, немагчыма абысціся без асэнсавання свайго мінулага. У дадзеным выпадку асвятленне жыццядзейнасці сялянства на злome дзвюх эпох, яго ўдзел ва ўсталяванні новага ладу, вырашэнні эканамічных і іншых праблем, акрамя навуковых высноў, дае павучальныя, не страціўшыя значнасці і ў нашы дні ўзоры сацыяльных настройў і паводзін працоўных мас у адносінах да ўсяго грамадства і дзяржавы.

Асноўная частка. Расійская імперыя ўступіла ў новы 1917 г. ва ўмовах узростання сацыяльна-палітычнай напружанасці ў грамадстве, выкліканай працяглай вайной, шматлікімі стратамі на франтах, пагаршэннем жыццёвага ўзроўню і інш. Кіруючая дваранска-памешчыцкая эліта на чале з Мікалаем II лічыла адзіным выйсцем па пераадоленні ўсіх цяжкасцей поўную перамогу над Германіяй і яе саюзнікамі. На дасягненне гэтай мэты былі скіраваны сілы 13,5-мільённай арміі, пераведзеная на ваенныя рэйкі прамысловасць, дзяржаўны (адміністрацыйны, контрразведачны, рэпрэсіўны) апарат, ідэалагічныя (царква, асвета, прэса і г. д.) сродкі і інш. На пачатку 1917 г. у поўнай меры цяжкасці

вайны адчувалі на сабе звыш 4,1 млн. сялян не акупіраванай немцамі ўсходняй часткі Беларусі ў складзе Віцебскай, Магілёўскай і Мінскай губерняў. З улікам Ашмянскага, Вілейскага, Дзісенскага паветаў Віленскай губерні колькасць сялянскага жыхарства складала каля 4,5 млн. З трох азначаных губерняў Мінская заставалася найбольш развітай эканамічна, тут жа размяшчаліся буйнейшыя памешчыцкія латыфундыі.

Асноўнымі заняткамі сялянства з'яўляліся: раслінаводства (жыта, авёс, ячмень, пшаніца, грэхыха, гарох, лён, канопля, бульба, морква, капуста, буракі і інш.), мясамалочная (буйнарагатая) і іншая (коні, свінні, авечкі) жывёлагадоўля, развядзенне хатняй птушкі і інш. Асноўная цяжкасць, якую перажывала як сялянская, так і памешчыцкая гаспадарка, – гэта недахоп рабочых рук па прычыне вайсковых мабілізацый. Да пачатку 1917 г. з беларускіх губерняў было мабілізавана каля паловы вайсковых работнікаў. Па магчымасці клопат пра палеткі «сялянскіх сямействаў, дзе не засталася работнікаў», ускладаўся на вясковыя грамадствы [1]. Пэўную дапамогу аказвала выкарыстанне працы ваеннапалонных, бежанцаў. Прыцягненне да сельскагаспадарчых работ «іншародцаў» (кітайцаў, карэйцаў, буратаў і інш.), накіраваных у прыфрантавыя раёны Беларусі, таксама не вырашала праблемы: тэндэнцыя да скарачэння пасаваў захоўвалася.

Недахоп працоўнай сілы прымушаў землеўладальнікаў і буйных арандатараў здаваць свае палеткі (ворную зямлю, пашу, сенакосы)

у арэнду сцялянам бліжэйшых вёсак. Безземельныя сцяляне, а таксама бежанцы мелі магчымасць наняцца на працу на выгадных для сябе ўмовах [2]. Гэта акалічнасць паўплывала на рост аплаты працы парабкаў і, разам з тым, зменшыла рэнтабельнасць вытворчасці прадукцыі.

Як вядома, мясцовае, у сваёй большасці вясковае, насельніцтва выконвала працоўную павіннасць, звязаную з будаўнічымі, рамонтнымі, лесанарыхтоўчымі, ахоўнымі работамі, дастаўкай паліва на чыгунку, ваеннымі патрэбамі і інш. Іх арганізатары – дзяржаўныя і земскія чыноўнікі – усведамлялі шкоднасць адрыву сцялян ад іх гаспадарак, але альтэрнатывы ім не было, таму выкарыстанне сцялянскай працы для патрэб фронту працягвалася. У ліку прычын, якія выклікалі непрыязнае стаўленне сцялян да азначанай павіннасці, з'яўлялася дрэнная арганізацыя работ, цяжкія бытавыя ўмовы працяжвання і інш., але ў асноўным іх матэрыяльныя інтарэсы задавальняліся лепш, чым у панскіх маёнтках. Як зазначалася на земскай нарадзе Мінскай губерні, «прыватным землеўладальнікам канкурыраваць з зароботнай платой, якая выдаецца на гэтых работах, няма ніякай фактычнай магчымасці» [3].

Натуральна, што і гэта акалічнасць негатыўна адбівалася на аб'ёме прадуктаў. Так, Мінская губерня ў тры разы больш іх спажывала, чым выпрацоўвала. У Магілёўскай губерні адчуваўся недахоп уласнага хлеба, паколькі толькі чвэрць зямлі была занята бульбай, збожжавымі і іншымі культурамі, а астатняя забяспечвала патрэбы мяса-малочнай вытворчасці. Нягледзячы на жорсткую рэгламентацыю жыццядзейнасці прыфрантавых губерняў, законы рынку не былі ёй падуладнымі, што адбівалася ў няспынным росце дэфіцыту і дарагоўлі спажывецкіх тавараў пры прагрэсываўшай інфляцыі. У параўнанні з 1916 г., рыначныя цэны на мяса, бульбу, яйкі, авёс і іншыя прадукты выраслі ў 1,5–2,5 разы [4].

У такіх умовах харчовае забеспячэнне беларускіх губерняў шмат у чым залежала ад сістэмы цэнтралізаваных паставак хлеба, якая стала даваць збоі. Невыпадкава мясцовыя ўлады сталі часцей звяртаць увагу на мясцовыя рэсурсы. Асноўныя рычагі па іх выкарыстанні знаходзіліся ў руках вышэйшага ваеннага камандавання.

Толькі інтэнданцкім службам штогод належыла нарыхтаваць для Паўночнага і Заходняга франтоў не менш за 6 млн. пудоў бульбы, 150 тыс. пудоў буракоў, 100 тыс. пудоў капусты, па 50 тыс. пудоў морквы, рэдзкі і рэпы. Але фактычна, як казаў мінскі губернатар 25 лютага 1917 г., «ніхто з нас не можа ўлічыць, колькі, чаго і калі адчужаецца арміяй у насельніцтва для ўласнага спажывання» [5].

Асноўнымі паўнамоцтвамі па харчовых нарыхтоўках карысталіся службы губернскіх «упаўнаважаных Міністэрства земляробства па нарыхтоўцы хлеба для патрэб арміі». Асобна, але ў кантакце з імі, дзейнічалі губернскія харчовыя камісіі, франтавыя, акруговыя, гарнізонныя інтэнданцтвы. Уласныя каналы набыцця і рэалізацыі прадуктаў мелі арганізацыі Усерасійскага земскага саюза (УЗС), Усерасійскага саюза гарадоў (УСГ) і інш. Пэўная частка хлеба (жыта, аўса і інш.) нарыхтоўвалася на месцах метадам «развёрсткі» па «цвёрдай» цане, прычым самі вяскоўцы дастаўлялі яго ў гарадскія «ссыпныя магазіны» па норме, вызначанай земскімі ўправамі на аснове інфармацыі пра магчымасці сцялянскай гаспадаркі (колькасць зямлі, пашы, жывёлы, едакоў і г. д.).

Між тым, у пачатку 1917 г. сітуацыя з аўсом на Беларусі ўскладнілася настолькі, што галоўны начальнік забеспячэння армій Заходняга фронту генерал Туманаў аддаў загад мінскаму і магілёўскаму губернатарам рэквізаваць запасы (аўса) у буйных землеўладальнікаў. Нарыхтоўчыя службы вызначалі для рэквізіцый жывёлы тыя гаспадаркі, дзе мелася лішняя пагадоўе. За час вайны на Магілёўшчыне было рэквізавана толькі 4–6% коней, таму на пачатку 1917 г. тут праводзілася адпаведная праца. Што датычыцца буйнарагатай жывёлы, то губернскай земскай управе сталася пераканаць урад у мэтазгоднасці яе рэквізіцыі (97 000 галоў) у іншых губернях [6]. Варта заўважыць, што ваенныя ўлады, нягледзячы на пэўны саслоўны «імунітэт» дваранства, імкнуліся падпарадкаваць усе рэсурсы, у тым ліку памешчыцкія, на патрэбу фронту. Дзякуючы адладжанай сістэме кіравання, узмоцненай законамі ваеннага часу, вышэйшае камандаванне, упаўнаважаныя Міністэрства земляробства, губернская адміністрацыя, земскія ўправы валодалі неабходнай інфармацыяй пра харчовае становішча края, яго працоўныя рэсурсы і г. д. Паводле зацверджанага царскім урадам «парадку пастаўкі збожжавых хлябоў і фуража», рэквізіцыі адбываліся шляхам купляння прадуктаў (часцей, хлеба, мяса, фуражу) у вытворцаў (сцялян, памешчыкаў, арандатараў) па фіксаваных (цвёрдых) цэнах [7]. Іншая справа, што самі вытворцы не былі зацікаўлены ў продажы па такіх цэнах, якія значна саступалі рыначным.

Характэрнай з'явай на вёсцы пачатку 1917 г. рабілася самагонаварэнне. Як паведамляў 10 лютага лепельскі іспраўнік, «у горадзе і павеце, з прычыны блізкасці фронту, назіраюцца выпадкі выганкі, захавання і продажу «самагонкі», якая, аднак, прызначаецца не для мясцовага спажывання, а, галоўным чынам, для збыту ў тыле арміі і па вельмі высокай

чане» [8]. У сакавіку ў Віцебскай губерні гэта з'ява набыла масавыя памеры. Можна меркаваць, што ва ўмовах уведзенага напрыканцы 1914 г. «сухога закону» і ўзросшага попыту на спіртавыя напоі, самагонаварэнне стала ператварацца ў адну з крыніц даходу для сялян.

У цэлым беларускія сяляне не выказвалі прыкметных праяў нецярпімасці да існаваўшых парадкаў. Іх «спажывецкі кошык» не саступаў «кошыку» гарадскіх працоўных або бежанцаў. Сялянства адчувала большую патрэбу ў прамысловых таварах. Дзеці або бацькі, страціўшы кармільцаў на вайне, мелі сацыяльную падтрымку з боку дзяржавы і апеку сялянскай абшчыны. Валасныя папачыцельствы аказвалі грашовую і харчовую (паёк) дапамогу непаўналетнім (да 17 год) і пажылым (пасля 55 год) членам сям'і мабілізаванага ў войска кармільца. У апошнія месяцы самадзяржаўя з боку сялян не было зафіксавана ніводнага правапарушэння палітычнага характару, а рэдкія выпадкі аграрнага руху (калі да яго адносіць замахі на панскую або іншую маёмасць) набылі ўстойлівую тэндэнцыю да змяншэння. Але калі першую акалічнасць можна растлумачыць суцэльнай апалітычнасцю сялян, то звязваць спыненне аграрнага руху толькі з эфектыўнасцю ваенна-палітычнага рэжыму было б памылкова. Ва ўмовах вайны кан'юнктура мясцовага рынку складвалася такім чынам, што ўласная гаспадарка і магчымасць заробку ў маёнтках або на казённых аб'ектах гарантавалі сялянам больш рэальныя шанцы падтрымаць свой дабрабыт, чым імкненне зрабіць гэта за кошт панскага добра.

Заклучэнне. Такім чынам, сяляне Беларусі, як і ўсёй імперыі, неслі асноўны цяжар вайны і не выказвалі вострага незадавальнення сваім становішчам. Пазбаўленыя палітычных правоў, за выключэннем «цэнзавай часткі», вяскоўцы прыкметных шкадаванняў пра тое не выказвалі. Тыя ж з іх, хто быў абраны ў Дзяржаўную думу, не з'яўляліся абаронцамі ні нацыянальных, ні рэгіянальных інтарэсаў, а трапілі пад уплыў расійскіх палітычных партый і групак. У гэтай сувязі ў ліку прычын, што абумовілі звяржэнне самаўладдзя, можна назваць многія, але ніяк не рэвалюцыйную ці якую іншую актыўнасць сялянства. Мала таго, новай кіруючай эліце і дэмакратычнай грамадскасці давялося прыкласти шмат намаганняў для таго, каб прыцягнуць вяскоўцаў да ўдзелу ў рэалізацыі пытанняў (зямельнага, рабочага, нацыянальнага, грамадскага ўладкавання і інш.), не вырашаных папярэдняй рэвалюцыяй і абвостраных у ходзе сусветнай вайны. У ліку праблем, якія паўсталі перад дзяржавай і грамадствам адразу пасля

перамогі рэвалюцыі, з'яўлялася ўсталяванне новага з апорай на шырокае народнае масы дэмакратычнага ладу, абарона яго ад магчымых падкопаў з боку праманархісцкай настроенага дваранства, чыноўніцтва і генералітэту, падтрыманне грамадскага парадку і інш., а таксама бесперапыннае прадуктовае забеспячэнне франтоў і гарадскога жыхарства. У сілу вядомых прычын магчымасці сялянства ў вырашэнні ўсіх азначаных грамадска-палітычных і эканамічных праблем былі неаднолькава дзейснымі, тым не менш любы яго станоўчы ўклад значна павялічваў шанцы ўсяго расійскага грамадства на дасягненне агульных мэт. З улікам гэтых акалічнасцей у вёсцы, у тым ліку на Беларусі, распачалася разнастайная агітацыйна-прапагандысцкая, культурна-асветніцкая, арганізацыйная праца, ініцыятарамі і выканаўцамі якой з'яўляліся ўсе дзяржаўныя, грамадскія і партыйныя структуры, зацікаўленыя ў рэалізацыі як агульных, так і ўласных (карпаратыўных) інтарэсаў.

Урэшце, ва ўмовах дэмакратызацыі і распаўсюджвання ідэй парламентарызму перспектывы развіцця такой краіны, якой з'яўлялася Расійская імперыя, у многім залежалі ад далейшых сацыяльных паводзін большасці яе насельніцтва – сялян. У значнай ступені гэта акалічнасць адчувалася і ў прыфрантавой Беларусі.

Літаратура

1. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ). – Фонд 2089. Аршанская павятовая земская ўправа. – Воп. 1. – Спр. 92. – Л. 269.
2. Сяменчык, М. Я. Грамадска-палітычнае жыццё на Беларусі ў перыяд Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцыі (сакавік 1917 – сакавік 1918 гг.): у 2 ч. – Мінск: БДПУ імя М. Танка, 2001. – Ч. II: Грамадска-палітычнае жыццё ва ўмовах складвання таталітарнага рэжыму. – 160 с.
3. НГАБ. – Фонд 1265. Мінскі губернска-земскі сход. – Воп. 1. – Спр. 3. – Л. 86.
4. НГАБ. – Фонд 2534. Стрыжэўскае валацкое праўленне Лепельскага павета Віцебскай губерні. – Воп. 1. – Спр. 415. – Л. 18–20.
5. НГАБ. – Фонд 1265. Мінскі губернска-земскі сход. – Воп. 1. – Спр. 3. – Л. 8 адв.
6. НГАБ. – Фонд 1265. Мінскі губернска-земскі сход. – Воп. 1. – Спр. 3. – Л. 22–23.
7. Нацыянальны Архіў Рэспублікі Беларусь (далей – НАРБ). – Фонд 624. Віцебскі губернска-земскі харчовы камітэт. – Воп. 1. – Спр. 5. – Л. 112–112 адв.
8. НАРБ. – Фонд 622. Канцылярыя Віцебскага губернскага камісара. – Воп. 1. – Спр. 9. – Л. 83.

Паступіла 15.03.2012